

СПІВПРАЦЯ ОДЕСЬКИХ ІСТОРИКІВ ТА СПІВРОБІТНИКІВ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР НАПРИКІНЦІ 1940-х – 1980-х роках

Впродовж усього часу існування історичної науки одним з найбільш визначальних чинників її розвитку був комунікативний, тобто мережа особистих та ділових контактів між істориками різних регіонів, країн, шкіл та напрямків тощо. Інститут історії АН УРСР був покликаний виконувати роль координуючого центру для всіх периферійних осередків історичної науки республіки. Тому дослідження зв'язків цього закладу з численними позаінститутськими установами та істориками закономірно належить до перспективних і ще недостатньо опрацьованих аспектів історіографії. Водночас, ці дослідження містять великий потенціал для виявлення додаткових аспектів історії периферійних центрів, зокрема, біографій їх представників. До загальних викликів для історика цієї проблематики належить недостатня репрезентативність джерельної бази, яка ще не встигла відклатися в державних архівосховищах і значною мірою перебуває в родинних чи інституційних (кафедри, ради тощо) архівах, відсутність значного комплексу мемуарних джерел. Однак, саме цей виклик підвищує наукове значення проблематики та необхідність започаткування перших кроків в її вивченні.

Метою цієї статті є дослідження співпраці між одеськими істориками та співробітниками Інституту історії АН УРСР у другій половині ХХ ст., встановлення основних напрямків та фігурантів цього співробітництва. Джерельною базою статті є архівні матеріали з декількох фондів Державного архіву Одеської області (редакційна рада Одеського тому «Історії міст та сіл УРСР», С. Боровой, А. Бачинський) та низки нещодавно оприлюднених епістолярних, мемуарних та бібліографічних матеріалів. Додатковими джерелами є дарчі надписи на книгах з особистих бібліотек В.Вашенка, З. Першиної, П. Чухрія та ін., усні свідчення. В історіографії тема нашої статті не була предметом спеціального

розгляду. В біографічному контексті її лише принагідно зачіпали в публікаціях про низку одеських та київських істориків. В контексті вивчення розвитку краєзнавства на Одещині у другій половині ХХ ст. про деякі аспекти історії контактів між одеськими істориками та співробітниками Інституту історії АН УРСР згадала Н. Щербина¹.

У другій половині ХХ ст. Одеса та Київ як осередки історичної науки перебували на різних полюсах. В умовах існування жорсткого централізованого та ієрархічного радянського варіанту організації розвитку науки, одеські історики займали провінційне становище і загалом не могли похвалитися видатними досягненнями та інтенсивністю історичних студій. За цими показниками, а також кількістю наукових видань (у другій половині ХХ ст. одеські історики мали вкрай мало місцевих історико-наукових видань. Деякі статті з історичного змісту з'являлися на сторінках археологічних видань. Однак, природно, що одеська школа археологів підтримувала контакти передусім з Інститутом археології АН УРСР) одесити суттєво поступалися також львівському та дніпропетровському осередкам. Одесі бракувало певних неформальних осередків істориків, що були б зародками шкіл та напрямків. Власне, тому дуже важко говорити про виникнення в Одесі цих типів об'єднань науковців.

Головним осередком історичних студій в Одесі був історичний факультет Одеського державного університету імені І.І. Мечникова (далі – ОДУ). Проблематику пов'язану з історією України тут розвивала передусім кафедра історії УРСР (у 1980-1990 рр. – кафедра історії УРСР, історіографії та джерелознавства). Завдяки викладанню на цій кафедрі учня М. Слабченка С. Ковбасюка, вона мала символічний зв'язок з традиціями одеської україністики періоду розквіту – школою М. Слабченка 1920-х років. Вагоме місце в історичних дослідженнях належало також кафедрі історії СРСР. Історико-партійну тематику розвивала кафедра історії КПРС.

В інших вищих навчальних закладах історичні дослідження були справою окремих «зірок», передусім В. Шамко в Педагогічному, С. Борового – в Кредитно-економічному (з 1966 р. – Інститут народного господарства, сучасний Одеський державний економічний університет) інститутах. Діяльність деяких талановитих

одеських істориків (А. Бачинський, І. Хіоні) також розгорталась в музейних, бібліотечних та особливо архівних установах, але загалом ці заклади мали допоміжне значення для розвитку історичної науки.

Попри загальний «наздоганяючий» темп історичної науки в Одесі, низці місцевих істориків, передусім-україністів та краєзнавців, завдяки власній наполегливості та талантам, а іноді й сприятливому збігу обставин, вдалося досягти значного рівня та набути відомості, авторитет та зв'язки поза межами міста. Маємо на увазі передусім С. Борового, А. Бачинського, З. Першину, П. Каришковського (значною мірою він був археологом). Захист дисертацій у провідних наукових центрах, фаховий доробок, харизма, виводили їх на провідні місця в дослідницькій ієрархії міста та навіть республіки, забезпечувало високу ступінь внутрішньої та зовнішньої незалежності та авторитету. У випадку З. Першиної до цього долучалося високе адміністративне становище (посада декана та зав. кафедрою) та партійні зв'язки, а у випадку С. Борового – надзвичайно високий фаховий та мовний рівень, ореол одного з найдосвідченіших одеських вчених «старої школи». Таким чином, хоча саме столичний Київ і, зокрема, Інститут історії АН УРСР, в першу чергу приваблював своїм статусом та потенціалом одеситів, останні в свою чергу могли викликати певний інтерес з боку киян, які, на відміну від своїх проввініційних колег, були зорієнтовані не на краєзнавство, а на концептуальні, загальноукраїнські студії, що охоплювали й історію Південної України.

Ще однією важливою обставиною та передумовою співпраці між одеськими істориками та співробітниками Інституту історії АН УРСР були одеські сторінки в біографії деяких киян. Передусім йдеться про уродженця Одеси О. Потехіна, вихованця одеської середньої школи, а згодом й одеського вчителя, А. Барабоя, уродженця Одеси, вихованця історичного факультету ОДУ ім. І.І. Мечникова С. Кульчицького (його вчителями були С.Ковбасюк та З. Першина), співробітника Одеського історико-краєзнавчого музею К. Мартянова, випускників істфаку ОДУ І. Гуржія, С. Зарембу, М. Лещенко. Після переїзду до Києва вони не розірвали стосунків з одеситами, часто були своєрідними «зв'язковими» між Одесою та київськими академічними структурами.

Особиста складова зв'язків між одеськими та київськими істориками заслуговує на першочергову згадку. Як свідчить листування між С. Ковбасюком та І. Гуржієм, А. Бачинським та В. Голобуцьким, С. Боровим та Ю. Меженко і А. Введенським, Ф. Петрунем та Ю. Меженко, взаємини між цими науковцями відзначалися тривалістю та взаємоповагою. Зокрема, про це свідчать форми звертання один до обного «дорогой», «многоуважаемій» тощо. В особовому архіві С. Борового відклалися листи до нього від співробітників Інституту історії АН УРСР І. Гуржія, В. Голобуцького, В. Сарбея, в яких кияни засвідчували повагу одеському історика як одному з найавторитетніших істориків. У зв'язку з 70-ним ювілеєм С. Боровой отримав офіційне привітання від Інституту історії АН СРСР за підписом директора О. Касименка та редакції «Українського історичного журналу». Свою повагу до одеситів кияни висловлювали в дарчих надписах на своїх книгах: І. Гуржій – В. Ващенко, К. Стецюк – З.Першиної, М. Лященко – П. Чухрїю тощо.

Як і природно для науковців, їх зближували не лише приватні моменти, але спільність наукових інтересів – спеціальні історичні дисципліни, книгознавство, історико-економічна проблематика, історія козацтва. У цих взаєминах не відчувається, так би мовити, однобічного руху, покровительства киян над провінціалами-одеситами, хоча В. Голобуцький і називав себе «помічником та покровителем» А. Бачинського. Кияни дякували одеситам за випіски з архівних одеських джерел, випісками з літератури та джерел тощо. Особливо багато пов'язувало С. Кульчицького та А. Бачинського. Попри невелику різницю у віці, С. Кульчицький вважає А. Бачинського одним зі своїх вчителів².

Листування між одеситами та киянами відбиває складні та суперечливі обставини існування науковців в умовах радянської дійсності. Так, у листі 1963 р. до А. Бачинського В. Голобуцький радив не посилатися на часопис 1914 р. «Україна» «ввиду одиозності цього издания»³.

Листи А. Введенського (у середині 1940-х – першій половині 1960-х – професора Київського університету ім. Т. Шевченка та - співробітника Інституту історії АН УРСР у 1952 – 1956 рр.) до С. Борового від 1948 – 1963 рр., містять цінну інформацію з історії академічної установи та деяких з її співробітників. Ініціато-

ром знайомства між С. Боровим та А. Введенським у 1946 р., під час перебування одесита у Києві з метою організації захисту кандидатської дисертації свого підопічного, був саме киянин. С. Боровой згадував, що А.Введенський запропонував йому свою дружбу, адже вважав, що вони є єдиними на той момент в Україні професорами – спеціалістами з історії СРСР. «И мы действительно в какой-то мере долгие годы «дружили», хотя типологически были очень разные люди», – зазначав С. Боровой⁴. Натомість А. Введенський в одному з листів називав С. Борового, «самым близким одесским ученым-другом».

У 1957 р. киянин характеризував одеського колегу як «ученого отшельника за своим письменным столом по возне со своей рукописью, коею переворачивает в Тришкин кафтан и обратно». У 1958 р., вихваляючи монографію С. Борового, А. Введенський розвинув цю думку: «Я очень рад, что Одесский рак-отшельник чудесно служит народу, своей замкнутой жизнью, дает такое творчество своим умным, упорным трудом, что всякий историк, из настоящих, а не маргариновых историков, – от души громко аплодируют!»⁵. У 1961 р. А. Введенський писав С. Боровому: «Вы меня всегда радуете своей широтой своего замкнуто-отшельнического творчества. Живете по возможности без людей, но целиком для людей. И беседуете с людьми на темы от Адама и до наших дней... Вы в одном отношении совсем не современный историк, такую широту научных интересов умели иметь только историки прошлого, как, например, Р.Ю. Виппер. Одно слово – молодец, не на наш современный образец, людей узких, как узкая щелка. Чудесный Вы человек!»⁶. Хоча С. Боровой брав у лапки слово «дружба» щодо своїх стосунків з київським колегою і був лаконічно-стриманим у своїх листах, той, навпаки, у своїх листах до одесита вдавався до докладного та відвертого опису життя університету та інституту, специфіки взаємин між колегами.

Зокрема, викликає інтерес мотивування А. Введенським у 1952 р. свого бажання влаштуватися за сумісництвом в Інституті історії: на його думку, у такому разі перед ним відкриються можливості для публікації своїх праць, адже з цим «стало очень скучно»⁷. Також важливою є згадка А. Введенським у листі від 5 лютого 1957 р. про прийом першим секретарем ЦК КПУ

О. Кириченко делегації українських істориків у складі Рубача, Супруненка, Гуслистого, Бойка, Білоусова, Введенського. Обговорювалися питання про заснування українського історичного журналу, виписка іноземної літератури, зокрема, діаспорної («буржуазно-націоналістичної»), про організацію української асоціації істориків як передумови прийняття до міжнародної, про з'їзди українських істориків. Історики підіймали питання про непридатність О. Касименка як директора Інституту історії⁸.

Тема особистих стосунків, критика порядків в Інституті історії посідає у листах А. Введенського провідне місце. А. Введенський позиціонував себе як ображена «нацменшість», що піддається утискам з боку націоналістичного угруповання в Інституті на чолі з директором О. Касименко, який був об'єктом найгострішої критики. «Діставалося» від нього й, на його думку, одностороннім директором. З цього приводу він писав, що в Інституті історії «прочно займаю дошку антипочета за критику книг Касименко и Шевченко»⁹.

Загальну атмосферу в Інституті він зображував таким чином: «идет вонь и внутренняя борьба: директор ловкими маневрами сокрушил всех критиков своей бездарной мазни-книги. Отдел археографии, коим заведует Рубач, Касименко ликвидирует для того, чтобы Рубача сбросить с зава, Лосю партбюро Института, находящееся в жилетном кармане у Касима, вынесено решение снять с зава отдела капитализма, за то, что в программе по истории Украины рекомендовал свою книгу о Столыпине, где есть фраза о М. Грушевском и т.д.»¹⁰. Критиці А. Введенський піддав процес підготовки та остаточний текст відомого двохтомника «Історії України» 1955-1957 рр.¹¹

Якщо у 1955 р. він критикував процес підготовки видання за млявість («идет в ЦК обсуждение II т. истории Украины по типу чтения 12 евангелий. Тягучка моторошная и польза никакой. Надо не макетировать, а печатать книгу – и время покажет, что к чему»), то у 1957 р. другий том видання він назвав опереткою, адже, «в главе о Брестком мире пропустили Троцкого и везде умолчали о Каменеве, Зиновьеве, Бухарине – не поворачивается язык осудить по заслугам эту шайку. Вот конъюнктуристики!». З приводу рішення К. Гуслистого захищати докторську за сукупністю своїх праць: «это входит в моду, засидевшиеся в

кандидатах и уже не могущие писать монографий идут на увенчание обомшавелых работ докторской короной»¹². Саме помсто за цю критику А. Введенський пояснював своє звільнення з Інституту.

Національні погляди та особисті симпатії А. Введенського чітко помітні в його докладному описі скандального обговорення докторської дисертації видатного українського історика Ф. Шевченка у 1960 р. В інтерпретації А. Введенського, одна група істориків (Голобуцький, Бойко, Рубач, Гуслистий, Рознер, Марахов, Супруненко, Дядиченко), до якої він зарахував й себе, намагалась «вскрыть Грушевщину, Дорошенкившину, Томашившину», а інші, яких він зневажливо називав «лакеями шеф-повара», молоді кандидати Симоненко, Сташевський, Кулінич та «учено-безтолкові дами Стецюк, Стахович, Компан, Лола, герой Радянського союзу Клоков, но в науке не герой, и прочая мелкая шавка – начисто отрицали национализм». А. Введенський робив висновок, що «гибридизация марксизма с буржуазным украинским национализмом не пройдет»¹³. Таким чином, одеський колега отримувал лише однобічне та емоційне уявлення про події в провідному історико-науковому центрі республіки.

Мереживо особистих зв'язків, серед іншого, зумовило суто робочі напрямки у співпраці одеських істориків та співробітників Інституту історії. До науково-методичного напрямку цієї співпраці слід віднести доволі часті візити І. Гуржія, В. Сарбея та С. Кульчицького до Одеси з метою участі в державних екзаменаційних комісіях при ОДУ ім. І.І. Мечникова. Натомість А. Бачинський був членом Археографічної комісії і Бюро наукової Ради з проблем історичної науки (секція давньої і нової історії) Академії наук України. У 1988 р. історик стажувався в Інституті історії. З. Першина багато років належала до членів республіканської наукової ради з проблеми «Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду».

У 1960-х–1970-х рр. вчена Рада ОДУ була гостинним місцем для захисту дисертацій одеських та київських істориків. В Одеській Раді кандидатські дисертації захистили співробітники Інституту історії Т. Вронська, Я. Дзира, О. Лисенко, Т. Першина, Ю. Римаренко¹⁴. Декілька позитивних рецензій на дисертації своїх колег з Інституту (І. Бойка та С. Кульчицького) подав С. Боровой.

У Вченій Раді Інституту свою кандидатську дисертацію «Герцен і слов'янське питання» у 1953 р. захистила З. Першина. Її опонентами були А. Введенський та Ф. Шевченко. Під час захисту докторської дисертації З. Першиної у 1977 р. у Вченій раді Київського державного університету одним з її опонентів був Ф. Лось. Під час захисту кандидатських дисертацій А. Бачинським (1969) та В. Ващенко (1972) серед опонентів були відповідно В. Дядиченко та І. Слабеев.

Низка праць одеських істориків були відрецензовані чи згадані у статтях співробітників Інституту історії (А. Введенський, А. Санцевич та ін.) на сторінках «Українського історичного журналу» та «Историографии истории УССР» (1987). 8–9 грудня 1958 р. в ОДУ відбулося обговорення другого тому «Історії УРСР» за участі представників авторського колективу П. Загорський, П. Стоян, Г. Шевчук та одеських істориків – представників вищих та середніх навчальних закладів, архіву, історико-краєзнавчого музею. В обговоренні взяли участь й викладачі Кам'янець-Подільського університету. Одесити висловили цілий спектр зауважень до авторів видання. Втім, з позиції сучасного стану історичної науки, більшість з цих зауважень виглядають надуманими та заідеологізованими¹⁵.

Значно більш змістовними та справді науковими були «робочі» рецензії С. Борового 1975 р. на академічні видання: перший розділ третього тому «Історії УРСР», «Розклад феодально-кріпосницької системи України в першій половині XIX ст.» та перший том «Історії економічної думки Української РСР». В обох рецензіях окрім суто фактичних зауважень (наприклад, він не погодився з окресленням економічних поглядів А. Скальковського як реакційних), історик зосередився на методологічних проблемах. У першій з цих рецензій С. Боровой, зокрема, дорікнув авторам за занадто велику увагу до розвитку російської економічної думки, що фактично призвело до «розчиненню» в ній української¹⁶.

Найвищим рівнем співробітництва між одеськими істориками та співробітниками Інституту історії була наукова співпраця у виданнях та спільних наукових проектах. Щоправда, в даному разі це співробітництво нагадує односторонній рух. З огляду на вище зазначені провінційні риси розвитку історичної науки в Одесі,

не дивно, що співробітники Інституту історії не взяли жодної участі у нечисленних та спорадичних одеських виданнях (принагідно зауважимо, що зараз ситуація дещо змінилася в кращий бік, передусім завдяки виданню за ініціативи професора кафедри історії України ОНУ ім. І. Мечникова, доктора історичних наук, О. Бачинської періодичної збірки наукових статей «Чорноморська мисливщина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України». Головним редактором видання є директор Інституту історії В. Смолій, до редколегії входять три співробітники Інституту). Натомість одеські історики, здебільшого професорсько-викладацький склад ОДУ, взяли активну участь у науково-видавничих проєктах Інституту історії України (А. Бачинський, З. Першина та ін.) взяли участь у таких київських археографічних та енциклопедичних виданнях як «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні» (1987), «Радянська енциклопедія історії України» (1969-1972), «Отмена крепостного права на Украине: Сб. документов и материалов». (1961). Найбільшим досягненням серед одеських істориків відзначилась З. Першина, яка написала декілька параграфів (про робітничий та студентський рухи наприкінці XIX – на початку XX ст.) для 4 та 5 томів «Истории Украинской ССР».

Згадки про деякі проєкти, що зрештою не були реалізовані, можна знайти у листуванні. Так, у листі до С. Борового від 10 липня 1947 р. М. Петровський ділився планами про видання статті одеського історика про єврейські хроніки часів Б. Хмельницького у «Наукових записках» Інституту історії та радив видати хроніки в уривках, вилучивши всі легендарні, перебільшені описи вбивств тощо. Таким чином, існувала реальна перспектива, що відоме видання С. Борового, що не змогло побачити світ у 1936 р., зрештою було б видане у післявоєнний період завдяки сприянню Інституту. Однак подальша хвиля боротьби з космополітами, звичайно, унеможливила ці плани («Єврейські хроніки» з передмовою та в перекладі С. Борового були видані в Ієрусалімі у 1999 р. лише після смерті історика)¹⁷.

Впродовж радянського періоду існування «Українського історичного журналу» одеські історики були серед найактивніших авторів цього видання. Впродовж кінця 1950-х – першої половини

1980-х років 46 авторів з Одеси оприлюднили приблизно півтори сотні статей. Цей показник є одним з найвищих у географії авторів журналу. Серед найбільш активних одеситів слід назвати С. Борового, З. Першину, П. Воробей, П. Чухрія, С. Мельника.

Одеські автори представляли такі заклади як ОДУ (З. Першина, А. Бачинський, В. Ващенко, Н. Калюшко, П. Воробей та ін.), Одеський кредитно-економічний (С. Боровой, С. Мельник), та Педагогічний (В. Шамко) інститути, Державний архів Одеської області (І. Хіоні). Здебільшого статті одеситів були присвячені питанням історичної україністики та краєзнавства кінця XVIII – початку XX ст., іноді в джерелознавчій чи історіографічній перспективі. Звично для радянської історіографії переважали такі теми як революційний рух, історія партії, соціально-економічний розвиток. До виключень слід віднести статті К. Петряєва, С. Аппатова, Д. Урсу, присвячені світовій історії нового та новітнього часу, та М. Дихана – славістиці. У широкій загальнорадянській перспективі працював Н. Якупов.

Не завжди публікація на сторінках провідного республіканського видання приносила лише інтелектуальне задоволення. Так, у листі до В. Голобуцького А. Бачинський повідомляв, що йому вдалося «протолкнуть» свою замітку до «Українського історичного журналу». Однак, за його словами, видавці так «порізали» текст статті, що її складно упізнати. З посилань були вилучені покликання А. Бачинського на праці В. Голобуцького¹⁸.

Серед найрезонансніших та найцінніших для науки публікацій, попри їх невеликий обсяг, назвемо замітку С. Борового, С. Ковбасюка, З. Першиної, про час заснування Одеси¹⁹ та рецензію С. Борового на статтю О. Лугової. У першій зі згаданих статей, на наш погляд, абсолютно справедливо, зверталася увага на такий аспект, на нині, на жаль, найчастіше ігнорований, як роль народних мас у заснуванні міст, зокрема, Одеси. Авторі наголошували на обмеженості підходу, згідно з яким засновники міста шукалися виключно серед адміністраторів. Рецензія С. Борового сприяла актуалізації в українській радянській історіографії важливого питання про колоніальний статус України у складі Російської імперії. На жаль, суспільно-політична ситуація 1970-х рр. унеможливила подальший розвиток цієї полеміки, витриманої С. Боровим у суто науковому, а не лайливо-пропагандистському, стилі.

Додатковим фактом в історії співробітництва одеських істориків з «Українським історичним журналом» є конференція читачів цього журналу, що відбулася 9 грудня 1958 р. на історичному факультеті ОДУ. Учасниками конференції були не лише викладачі вищих навчальних закладів Одеси, але й архіву, музеїв, бібліотек та шкіл. На початку зібрання була заслухана доповідь відповідального секретаря редакції Г. Шевчука. Учасники зібрання зосередилися не лише на позитивних аспектах функціонування видання, але й на проблемах. Разом з суто штампованими ідеологемами про необхідність подальшої боротьби з українським буржуазним націоналізмом, героїчної діяльності Комуністичної партії, були висловлені досить змістовні побажання збільшити увагу до Півдня України, покращити яскравість мови, працювати в контексті найголовнішого завдання – підготовки «Історії УРСР». З. Першина наголосила, що журнал має перетворитися на науково-координуючий центр істориків України. Всі учасники зборів висловили побажання аби журнал перетворився на щомісячне видання²⁰.

Апогеєм співпраці одеських істориків та співробітників Інституту історії слід визнати процес написання та видання тому «Історії міст та сіл Української РСР», присвяченого Одеській області у 1960-х – 1970-х рр. (зазначимо, що А. Бачинський взяв участь також у складанні тома про Кіровоградську область). Після прийняття рішення ЦК Компартії України у 1962 р. про започаткування проекту, для керівництва підготовкою видання було створено головну редакційну колегію на чолі з П. Троньком. Було створено окремий відділ історії міст і сіл під керівництвом О. Парасунька, а згодом І. Слабеєва. Головна редакція Української Радянської Енциклопедії була покликана здійснювати наукове редагування усіх томів.

Влітку 1962 р. Одеській обласний комітет Компартії України і обласний виконавчий комітет створили обласну редколегію видання. Окрім партійних чинів (головою редколегії було призначено секретаря обласного комітету КП України Л. Гладку), основне ядро авторського колективу склали викладачі одеських університетів та інститутів, зокрема, ОДУ ім. І. Мечникова (А. Бачинський (секретар), З. Першина, П. Воробей, С. Ковбасюк, П. Некрасов, П. Каришковський, П. Чухрій та ін.), Одеського пе-

дагогічного (С. Мельник), Медичного (М. Дихан) та Кредитно-економічного інститутів (С. Боровой) та ін.²¹ Велику роль у підготовці видання відіграли працівники музеїв, бібліотек та Державного архіву Одеської області (директор І. Хіоні, наукови співробітник Л. Латишева та ін.)²², шкіл, краєзнавці та ін. Під керівництвом обласної редколегії працювало 25 районних комісій та близько 350 робочих груп, які підготували первинні матеріали для нарисів і довідок про історію населених пунктів.

До листопада 1963 р. було підготовлено перелік орієнтованих тем, фото населених пунктів, визначних споруд, пам'ятників, а також фото видатних діячів науки і культури героїв Радянського союзу, і героїв Соціалістичної праці для ілюстрування тому. У липні 1965 р. перший варіант тому «Одеська область» було надано на розгляд Головної редакційної колегії УРСР. Після рецензування том було повернено обласній редколегії для корінного доопрацювання. В листопаді 1967 р. члени редколегії і представники Інституту історії АН УРСР рекомендували до друку, том «Одеська область». У 1969 р. том «Історії міст і сіл Української РСР», присвячений історії 62 міст, районних центрів, селищних і сільських рад Одеської області, було надруковано накладом 15 тис. примірників. У 1978 р. тим самим накладом було надруковано друге, російськомовне, видання тому «Історії міст і сіл України. Одеська область». У порівнянні з першим виданням помітно збільшився обсяг книги і значно розширилася джерельна база – список використаних джерел та літератури налічував понад 2,6 тис. найменувань. Поліпшилось поліграфічне оформлення тому, суттєво оновлено і урізноманітнено ілюстративний матеріал.

На всіх етапах підготовки видання між одеськими авторами та співробітниками Інституту історії, що координували проект, підтримувався тісний взаємозв'язок. В остаточному варіанті одеського тому зазначалося, що «методичну допомогу та рецензування здійснювали наукові співробітники відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР Ю.О. Курносів, О.А. Парсунько, консультацію по добору ілюстрованих матеріалів здійснював Г.П. Кривдін»²³. Старший науковий співробітник відділу історії міст і сіл УРСР Ю. Курносів був вказаний як член редколегії одеського тому.

З огляду на архівні матеріали, з одеситами тісно співпрацювала низка інших співробітників Інституту. Згідно рішення Інституту, за одеською редколегією, як і за іншими, були закріплені провідні науковці Інституту з завданням надавати наукову і науково-організаційну допомогу обласним редколегіям в їх роботі. За Одеською областю був закріплений вже відомий одеситам по обговоренню «УІЖ» старший науковий співробітник, кандидат історичних наук, Г. Шевчук та молодший науковий співробітник, кандидат історичних наук, Ю. Гамрецький. У 1965 р. рукопис нарису про Одесу рецензували наукові співробітники Інституту Л. Олійник, Р. Єсипенко та І. Слабєєв. Голова Головної редакційної колегії П. Тронько в листах до Л. Гладкої звертався з порадами та рекомендаціями щодо написання нарисів, роботи районних комісій, термінів виконання завдань, які були покладені на обласну редколегію.

Головним чином, редколегія намагалася виконати координауючу та методичну функції. З цією метою в області, зокрема, в Одесу, було надіслано «Методичні вказівки для авторських колективів, комісій та редакційних колегій, рецензентів та редакторів томів «Історії міст і сіл Української РСР», «редакційні настанови авторам і редакторам нарисів та довідок до «Історії міст і сіл Української РСР» та список всіх дисертацій з питань історії, етнології і культури України, захищені в СРСР у післявоєнні роки.

Зміст основних зауважень та пропозицій членів головної редколегії помітний на прикладі листів та відгуків О. Парасунько, Ю. Курносова та ін. Так. О. Парасунько зауважував, що співвідношення між радянським та дорадянським періодами у нарисах про історію міст і сіл Одеської області не має бути формалізованим. На його думку, все мав визначати конкретно-історичний матеріал, що був зібраний авторами: якщо нарис містив багато даних про прояви класової боротьби тощо на дореволюційний час можна було відвести до 40 % тексту. Водночас, він вважав недоцільним доручати писати характеристики районів одній особі по всій області, бо це призводить до певного трафарету у написні рукописів, закликав уникати вузькоспеціальної термінології, незрозумілої для масового читача.

Увагу одеських істориків звертали також на необхідність задокументування кожного історичного факту, особливо новітньої доби, про що вони часто забували, уважного комплектування

фотоматеріалів. Авторів нарисів про культурний розвиток критикували за довідково-статистичний характер, зведення розмови про культуру до кількісних показників, цифр, «знелюднення» історії, тобто ігнорування видатних представників в історії міст та сіл області. Головна редколегія суворо дотримувалася своїх вимог. У грудні 1968 р. до редакції надійшов рукопис одеського тому, який мав 3297 сторінок машинопису, 132 авторських аркуши. З 74 нарисів 25 виявилися задовільними, 38 вимагали докторінного доопрацювання, 11 були настільки слабкими, що їх довелося перевести на довідки²⁴.

Підсумки роботи краєзнавців України було підбито на Всесоюзній науковій конференції «Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР», що відбулась у Києві в травні 1972 р. У ній взяла участь і представницька делегація Одеської області, що складалася з 12 осіб – авторів і керівників обласної редколегії. На конференції опубліковані томи «Історії міст і сіл Української РСР» і взагалі проект дістали високу оцінку провідних фахівців.

У 1980-х рр. одеські історики також взяли участь у масштабному проєкті «Звід пам'яток історії і культури Української РСР», що був започаткований співробітниками відділу історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії АН УРСР спільно з науковцями Інституту археології АН УРСР, працівниками Міністерства культури і Держбуду УРСР. Однак цей проєкт так і не було завершено.

Отже, співробітництво між одеськими істориками та співробітниками Інституту історії АН УРСР становить класичний приклад взаємодії наукового центру та периферії, в якій центр виступав як генератор ідей та методологічних настанов, а периферія – як реципієнт та виконавець цих імпульсів. Головним внеском одеських істориків в розвиток Інституту слід визнати поглиблення досліджень Північного Причорномор'я, особливо кінця XVIII – початку XX ст. Попри панування у наукових контактах та доробку тогочасних ідеологем, досліджене співробітництво надає приклади справді високого фахового аналізу, передусім у статтях С. Борового. Проаналізоване співробітництво утворило міцний фундамент для сучасного пошуків співпраці між новітніми генераціями одеських істориків та академічною елітою історичної науки України у принципово інших суспільно-політичних та наукових умовах.

¹ Щербина Н.Ф. Розвиток історичного краєзнавства на Одещині (1944 - 1991 рр.) /Дисер. на здобуття наук. ступеня канд. Істор. наук. – 07.00.01. – Історія України. – Одеса, 2006; Щербина Н.Ф. Історія написання “Історії міст і сіл Української РСР. Одеська область” як джерело вивчення історичного краєзнавства // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Сучасний соціокультурний простір. – Ч. 1. – К., 2004. – С. 135-137.

² Кульчицький С.В. Мій Бачинський // Анатолій Діомидович Бачинський. До 75-річчя з дня народження (біографічні матеріали) /Упорядники: Бачинська О.А., Левченко Г.С., Новікова Л.В., Хмарський В.М. – Одеса, 2008. – С. 87-92.

³ Анатолій Діомидович Бачинський. До 75-річчя з дня народження (біографічні матеріали) /Упорядники: Бачинська О.А., Левченко Г.С., Новікова Л.В., Хмарський В.М. – Одеса, 2008. – С. 187.

⁴ Боровой Саул Воспоминания. – М.: Иерусалим, 1993. – С. 220.

⁵ Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. Р-7400. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 14-15.

⁶ Там само. – Арк. 27.

⁷ Там само. – Арк. 9.

⁸ Там само. – Арк. 31.

⁹ Там само. – Арк. 71-72.

¹⁰ Там само. – Арк. 29-30.

¹¹ Історія Української РСР: В 2 т. – Т. 1 / Редкол.: О. К. Касименко (голов. ред.) та ін. / АН УРСР. Ін-т історії. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – 906 с.; Історія Української РСР: В 2 т. – Т. 2 / Редкол.: М. І. Супруненко (голов. ред.) та ін. / АН УРСР. Ін-т історії. – К., Вид-во АН УРСР, 1957. – 779 с.

¹² ДАОО. – Ф. Р-7400. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 47.

¹³ Там само. – Арк. 74.

¹⁴ Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. – Серія Українські історики. – В. 1. – К., 1998.

¹⁵ Український історичний журнал. – 1959. - № 3. – С. 155-157.

¹⁶ ДАОО. – Ф. Р-7400. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 128-133, 134-142.

¹⁷ Державний архів Одеської області. – Ф. Р-7400. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 87.

¹⁸ Анатолій Діомидович Бачинський. До 75-річчя з дня народження (біографічні матеріали) /Упорядники: Бачинська О.А., Левченко Г.С., Новікова Л.В., Хмарський В.М. – Одеса, 2008. – С. 189.

¹⁹ Александров П. Хто заснував Одесу? // Український історичний журнал. – 1966. – № 6. – С. 104-107; Боровой С., Ковбасюк С., Першина З. З приводу замітки про заснування Одеси // Український історичний журнал. – 1966. – № 9. – С. 158; Боровой С.Я. До питання про становище України в період капіталізму // УІЖ. – 1967. – № 8. – С. 115-121.

²⁰ Український історичний журнал. – 1959. – № 3. – С. 165.

²¹ ДАОО. – Ф. 7386. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 29-32; Спр. 3. – Арк. 16-18.

²² Хіоні І. Участь Одеського облдержархіву в написанні «Історії міст і сіл УРСР» // Архіви України. – 1975. – № 3. – С. 54-57.

²³ Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. – К., 1969. – С. 907.

²⁴ ДАОО. – Ф. Р-7386. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 10-12, 25, 42-43, 51; ДАОО. – Ф. Р-7386. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9-18.